

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

i uppgift av sin lärare att under skoltimmen skriva ett brev – fanns det då någon reell möjlighet att uttrycka annat än uppskattning över boken, även om man inte gillade den? Jag efterlyser en samlad diskussion även om sådana saker i avsnittet om de metodiska överbågandena.

Eftersom *Nils Holgersson* visade sig vara det mest lästa och omtalade verket i barnbrevens har alltså även själva utgivningen av boken samt – inte minst – mottagandet bland kritiker och lärare fått stort utrymme i Ulfgårds bok, som framgått av innehållsbeskrivningen ovan. Det har således blivit en ganska bred studie som ibland rört sig långt bortom barnens brev och barnperspektivet, och sökt sätta in inte bara barnens läsning utan även själva utgivningsprojektet och det litterära verket i en större utbildningshistorisk kontext. Brevens återkommer och ger information om olika saker och bildar, kan man säga, bokens röda tråd. Men här har även använts andra källor. Exempelvis bygger analysen av mottagandet i Sverige på recensionsmaterial framförallt ur dagspressen, och genrediskussionen på en analys av Lagerlöf-forskningen kring *Nils Holgersson*. Analysen av bokens mottagande i skolkretsar har i allt väsentligt *Svensk läraretidning* som källa. Kanske skulle man kunna säga att en utförligare käll- och metodredovisning också skulle ha tydliggjort bokens bredd lite bättre.

En annan synpunkt jag har är att framställningen i sina analysdelar bitvis innehåller väl mycket garderingar av typen ”det tycks som”, ”det förefaller som”, ”sannolikt”, ”möjligen”. Sådana formuleringar ger lätt ett lite ängsligt intryck. Det är definitivt lätt att förstå svårigheten i att tolka barnens många gånger väldigt kortfattade brev. Och frågan om huruvida brevskrivarna verkligen formulerat själva vad som står i breven eller fått hjälp av lärare eller föräldrar är nog nästan alltid omöjlig att få ett exakt svar på så här i efterhand. Jag tycker ändå att Ulfgård ibland varit onödigt försiktig i sina formuleringar, och gärna kunde ha uttryckt sig mera bestämt om sina slutsatser. Slutligen har boken ett ganska omfattande bildmaterial. Inte minst finns många av de brev som diskuteras i analysen återgivna som bilder, vilket är bra. Jag förstår att breven måste minskas ned i format för att rymmas på boksidorna, men bilderna har kanske blivit väl små och ibland är brevtextern lite otydlig. Jag har haft svårigheter att läsa vissa av breven.

Ulfgård konstaterar i inledningen att barnbrevet till Lagerlöf varit ett material som länge funnits tillgängligt för forskning, men tidigare knappast

använts alls. Man får hoppas att hennes bok kan intressera fler forskare för materialet och att den medverkar till att hela samlingen nu går igenom systematiskt samt att uppgifter om alla brev och teckningar förs in i en relationsdatabas som framtida forskare sedan kan söka i. Och rimligen borde materialet vara av intresse även för andra än litteraturforskare; här tänker jag bland annat på barn-teckningarna i samlingen.

Denna recensent tillhör sannolikt en av de absolut sista årskullarna som läste hela *Nils Holgersson* i skolan. Jag har fortfarande minnen från fjärde klass 1968/69 när boken bars in i klassuppsättning från materialrummet och vi sedan traggade oss igenom texten via högläsning elev för elev, stycke för stycke, varje vecka tills vi läst hela boken. Det där tyckte vi inte var särskilt kul – som Ulfgård konstaterar hade boken inte längre samma attraktionskraft hos skoleleverna. Och läsningen i skolan har inte lockat mig att läsa om boken som vuxen. Men det finns uppenbarligen ett intresse idag för *Nils Holgersson* hos yngre generationer, inte minst i andra länder, som gör att den lär behålla sin status som svensk klassikerlitteratur länge till. En snabb sökning i nätbokhandeln Adlibris sortiment visar att boken finns tillgänglig där på en lång rad främmande språk i utgåvor publicerade under de senaste tio åren. Hade Selma Lagerlöf fortfarande levtt idag hade hon kanske fått läsarbrev från barn även på kinesiska, arabiska och japanska.

Kerstin Rydbeck

Jimmy Vulovic, *Poesi som propaganda. Nedslag i historia, tematik och praktik*. Epikos media. Helsingborg, 2022.

I ett av sina mer välbevarade fragment väger Sapfo militär ståt mot skönheten hos någon man älskar. Den senare väger tyngre: en förälskad Helena övergav ju sin make trots de ödesdigra konsekvenserna. Kontrasten mellan de två värdeinställningarna, om än inte just denna dikt, är avgörande när Jimmy Vulovic formulerar ämnet för sin bok *Poesi som propaganda. Nedslag i historia, tematik och praktik*. Medan Sapfo idag kan ses som inbegreppet av poesin har hon, som Vulovic uttrycker det, ett äldre syskon i propagandapoeten. För detta storasyskon är den privata känslan alltid underordnad en kollektiv, inte sällan militär gemenskap.

Vulovic ser den nya boken som den sista delen

i en trilogi. Den första är *Reform eller revolt* (Ellerströms 2013), där han studerar litterär propaganda i svensk socialdemokrati, nationalsocialism och kommunism. Han visar där på betydande överlappningar mellan de olika ideologiernas litteraturbruk men ger också en nyanserad bild av skillnaderna dem emellan. I andra delen *Propagandans berättarteknik* (Ellerströms 2016) finns kommunismens och nazismens propaganda kvar i fokus, men målet är att beskriva de litterära greppen och boken sträcker sig fram till vår tid. Innan jag kommer in på den sista delen bör även Vulovics *Propaganda. Historia, teori och analys* (Studentlitteratur 2017) nämnas. I ton och stil skiljer sig denna lärobok inte nämnvärt från de övriga böckerna. Att den inte räknas med i vad som kunnat vara en tetralogi beror rimligen på att den i mindre grad handlar om skönlitteratur. Men den bidrar till att klargöra de utgångspunkter Vulovic har när han nu tar sig an lyriken.

För att inte riskera bli besviken över *Poesi som propaganda* bör läsaren kalibrera sina förväntningar. Den som ser fram emot överraskande nytolkningar av närlästa dikter, eller ett noga vägande av tidigare tolkningar mot bakgrund av de senaste rönen, har öppnat fel bok. Om vi litteraturvetare vanligen associerar poesiforskning med ett intresse för dikternas komplexitet är Vulovics ärende snarare att finna det typiska, de mest träffande exemplen, de dikter och de kontexter där poesin propagandistiska potential blir som mest uppenbar.

Boken gränsar till populärvetenskap. Men något som gör att den inte helt hör hemma där är det resonemang om propagandans väsen som förs i bokens tre första kapitel. Det är i det första kapitlet som Vulovic utvecklar metaforen om de två syskonpoeterna, exemplifierade genom Pindaros och Sapfo. Det äldre syskonet, propagandapoeten, skiljer sig från det yngre genom att det ”i stället för att klä en universell erfarenhet eller tematik i ett individuellt språk, eller ett ’jag’, väljer att med ett universellt språk tala om specifika grupper och individers erfarenheter och teman” (s. 14 f.). Det kan diskuteras hur individuellt ett språk *kan* vara – men skillnaden mellan jag-dikt och vi-dikt är välfunnen.

Från sin kanske främsta inspirationskälla, den sociologiskt orienterade filosofen Jacques Ellul, hämtar Vulovic distinktionen mellan agitationspropaganda och integrationspropaganda. Medan den förre vill åstadkomma en bestämd handling skapar den senare sammanhållning, ofta kring rå-

dande förhållanden. Med rätta talar Vulovic om den pindariska lyriken som ”en sorts rättfärdigande av hela det aristokratiska system som de tävlande atleterna representerade” (s. 16). Pindaros epinikier jämförs med ”När vi gräver guld i USA” där trion GES (Glenmark, Eriksson, Strömstedt) hyllade det svenska herrlandslaget i fotbolls-VM 1994. Med franska fotbollsexempel visas hur slagord drar upp en konfliktlinje mellan olika samhällsideal. Här hade jag dock önskat att gränsdragningen mellan de två syskonen artikuleras tydligare. I ”När vi gräver guld” finns anspelningar på artisternas andra verk. Raden ”Flickorna har blommor i sitt hår” alluderar förstås på Anders Glenmarks fyra år äldre sång ”Hon har blommor i sitt hår” (med text av Leif Käck), en sorts kärlekslyrik. Men om den pindariska körljriken glorifiering av en aristokratisk världsbild gör den till integrationspropaganda, vad säger att inte Glenmarks sång också är det, på könsrollernas område? Denna dimension blir förstås mer synlig i tillstånd av konflikt. När den grekiska aristokratins inflytande hotades av andra samhällsformer blev de av dem bekostade idrottssegrarnas glans politiskt laddad. När Ryssland nu förbjudit all framställning av avvikande sexualitet och könsidentitet, i lagstiftningen kallad ”propaganda för icke-traditionella relationer”, blir blotta omnämnandet av Sapfo ett ställningstagande.

Sapfos dikt om kärleken överlägsenhet över det militära var redan i sin samtid något mer än ett politiskt neutralt uttryck för jagets känslor; dikten kan rent av läsas som en sorts motpropaganda. De två syskonen står alltså i ett lika invecklat förhållande till varandra som vore de i en pjäs av Sofokles. Detta hade Vulovic vunnit mycket på att beakta i hela sin bok. Jag hade också gärna sett en mer utvecklad diskussion av vad poesin är, och vilka av dess egenskaper som relaterar till bokens ämne, något som nu avhandlas hastigt. Med det sagt rymmer inledningskapitlet också en hel del lyckade uppslag. Ett sådant är aktualiserandet av Roman Jakobsons kommunikationsmodell, som används på ett nyanserat och kreativt sätt. Med hjälp av modellen kan vi skilja mellan en ”emotiv” Sapfo, inriktad på diktjagets känslolov, och en ”konativ” Pindaros, med fokus på mottagaren. Vulovic är tydlig med att hans bok inte bara riktar sig till litteraturvetare, utan minst lika mycket vill inspirera propagandaforskare till att upptäcka mer av litteraturen.

I de två kapitel som följer befinner sig Vulovic mer på hemmaplan, i det han lutar sig mot egen tidigare forskning. Med förankring i *Reform eller*

revolt utvecklar han bilden av propagandapoetens inriktning på handling. Ture Nermans uppförande antikrigsdikt ”Helle dö på gatan” fungerar som exempel. Det är bättre, menar dikten, att bli nedskjuten av polisen än att medverka i krig. Men i sitt framhållande av mannamod har den samtidigt en militant ton, och skapar en kollektiv identitet – låt vara att den är ämnad att tränga undan den nationella. Nermans dikt visar hur ord och handling svarar mot varandra. Ordet ger handlingen mening och uppmuntrar därmed till ytterligare handling, som följaktligen kan ses som en sorts tolkning av ordet. En keps med ”Make America Great Again” har oavsett vilken verkan den har på omgivningen en effekt på sin bärare, som förbinder sig till en gemenskap. På samma sätt innebär framförandet av en dikt en handling som upprättar eller vidmakthåller ett förbund. I Nermans fall handlar det om en gemenskap som överskrider gränserna mellan folken, medan det på högerkanten hos en poet som Bertel Gripenberg är just den nationella och rasliga gemenskapen som är målet. När det riktar sig mot barn framstår detta performativa drag som en obehaglig manipulation. Det är värt att påminna sig att stor del av den barnvänliga kulturen även idag har betydande disciplinerande inslag.

Återstoden av boken utgörs av nedslag i olika historiska epoker, tematiskt organiserade och med många illustrativa hopp. Historiens gryning har Vulovic glädjande nog inte förlagt till det gamla Grekland, utan Mesopotamien. Som tidigare nämnts är det den arketypiska propagandan och dess viktigaste drag han vill åskådliggöra, vilket rent praktiskt innebär att han huvudsakligen förlitar sig på andras forskning och översättningar. Han berör naturligtvis Gilgamesheposet, men går djupare in på ett antal mer sällan lästa verk. Kung Shulgi av Sumer hyllas mot slutet av 2000-talet före vår tideräkning för sin fantastiska löpning – han gör 16 mil på en dag. Liknande anspråk hittar Vulovic i en uppmärksammas hyllningsdikt till Donald Trump, en återkommande referenspunkt i boken. Här kunde analysen ha fördjupats genom att det genrespecifika diskuterades. Påståenden som att byggherren Trump ökat stadens välstånd tiofalt utsätts inte för samma faktagranskning om de trycks i en dikt, där läsaren förväntar sig hyperboler, som i en nyhetstext. Kanske går det på samma sätt att säga mer om vad för slags läsning de sumeriska dikterna implicerar. Vulovic ger hur som helst en spännande redogörelse för sumerernas religiösa exempelberättelser, som vidareförs och vidareutvecklas av ba-

bylonier och assyrier. De sistnämnda ger dem en mer militär prägel, som förebådar segersångerna. Det underliggande mönstret är dock detsamma: genom berättelserna varnar prästerskapet makthavarna för att minska deras makt. Propagandaforskarnas perspektiv ger en *second opinion* till de framställningar som gärna tillskriver de mesopotamiska lertavlorna tidlös vishet.

Nästa nedslag görs i antiken, med given utgångspunkt i den augusteiska militärdiktaturens propagandaapparat. Som Vulovic framhåller har denna en mer utarbetad systematik än föregångarna. Han talar om en romersk segerideologi och sätter den i samband med regleringen av året i och med kalenderns högtider. Ideologin spåras bakåt till Tyrtaios, Pindaros och Solon. Hos Tyrtaios finns kollektivismen och det därmed sammanhängande förhållandet av individens offer på segerns altare. Hos Pindaros inte bara de ovan nämnda aristokratiska idealen utan också ett återopande av det förflutna för att ge nuet legitimitet. Tillsammans med självberömmet hos demokraten Solon ger dessa diktare några av verktygen till propagandister som Vergilius och Horatius. Vulovic är nogga att reservera sig mot invändningen att skalderna inte bara kan ses ur propagandasynvinkel. Det är ju bara det att det är det perspektiv som är relevant här, och som var avgörande för Augustus. Vulovic gör klokt i att inte gå in på alltför intrikata resonemang, om låt oss säga Hölderlins idiosynkratiska Pindarosläsning eller nationalsocialisternas lika märkliga anammande av Hölderlin. Men framställningen hade kunnat tillföras mer djup om man till exempel fått höra något om epikurismens roll hos Vergilius. Eller, eftersom nu *Fasti* diskuteras, något mer om Ovidius öde. I stället berättas om vad de olika författarna har gemensamt och om sådant som pekar framåt i tiden, såsom föreställningen om en guldålder – vilken lever vidare just i slagordet ”Make America Great Again”.

Efter antiken behandlar Vulovic den kristna medeltiden, och gör en detaljerad genomgång av hur korstågen förskjuter innehållet i chansen de geste-genren, de episka dikter som ofta gäller kampen mot morerna, till att bli mer direkt propaganda. Ett av de ytterst få polemiska inslagen i *Poesi som propaganda* riktar sig mot Erich Auerbach, som påstås underbetona den historiska kontextens relevans för riddaridealen i Rolandssången. En citatkontroll ger dock vid handen att Auerbach jämför Frankerrikets situation med reconquistan, vilket snarast vittnar om en vilja till contextualise-

ring. Man kan påstå att Auerbach överdriver, men den sortens retoriska tillspetsningar är karakteristiska för Auerbachs essäistik. När Vulovic hänvisar till tidigare forskning blir skillnaderna mellan olika vetenskapliga traditioner eller genrer svåra att uppfatta.

En viktig brytpunkt i den religiösa propagandas utveckling är reformationens och tryckkonstens samtidiga och sammanflätade framträdelse. Vulovic ser i de många flygbladen en föregångare till dagens memkultur på sociala medier. Som en sen efterverkning på protestantismens propagandaframgångar instiftar Gregorius XV år 1622 *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, avgörande för den betydelse vi dag lägger i ordet propaganda. När Sveriges roll i trettioåriga kriget behandlas framhåller Vulovic hur lik protestantisk och katolsk propaganda är. Samma konflikt mellan goda och onda, mörker och ljus, fast namnen byter plats.

Det sista kapitlet handlar om folket, och därmed populismen, här förstätt som varje ideologi som åberopar en ren folkvilja. Anspråken på att ge röst åt folket blir bärande inom propagandan från den amerikanska revolutionen och framåt, och Vulovic visar hur många av klichéerna vandrar mellan de olika ideologierna. Ingen skulle väl förneka att det förrevolutionära Frankrike styrdes av en begränsad elit, men när väl den bilden fått fäste i propagandan kan den fångas upp även av antidemokratiska krafter. Den svenske poeten K. G. Ossiannilsson fungerar här som exempel på hur nära populisten har att glida över från ett läger till ett annat. Mer vågat är det när Vulovic pekar på traditionell propagandistisk retorik i Amanda Gormans dikt ”The Hill We Climb”, som lästes vid Joe Bidens installation som president över Förenta staterna. Gorman framtår i så måtto som en del av samma kultur som burit fram Bidens motståndare Trump. Här märks att Vulovic bemödat sig om den weberska värderingsfrihet som många sociologer än idag drömmer om. Och det är positivt att han besparar sina läsare diverse åsikter om trumpismen. Men självklart är frågeställningar, metod och exempel – och framför allt hela projektet att medvetandegöra propagandan som propaganda – präglade av forskarens värderingar. Om detta tror jag att Vulovic är medveten, vilket framgår i hur han hanterar det mest centrala begreppet. Även om han här framhåller att demokratin också varit beroende av propaganda (s. 15) har han tidigare kallat det ”ett av de fulaste ord jag vet” (*Propaganda. Historia, teori och analys*, s. 5).

Den huvudsakligen kritiska blicken på propa-

gandan väcker också en önskan om att hitta ett motgift. Med stöd i Michail Bachtins begrepp om romanens heteroglossi och propagandavetaren Ted Bogaczys analys av första världskrigets krigshets utvecklar Vulovic ett formalistiskt resonemang om vissa poesiformer som mer eller mindre propagandavänliga. ”Det tidiga 1900-talets modernistiska uppror ville bland annat av den anledningen radera just det tvingande monologiska språk som kommer till uttryck i den traditionella poesin.” (S. 165.) Tanken är lockande och framstår som rimlig. När Pound nämns som en representant för det antiidealistiska språket (s. 167) hade man dock velat se en problematisering. Kort sagt: om Pounds poetiska teknik försvarar krigspropaganda, varför blev Pound själv propagandist för Mussolini? Kan en MAGA-keps motverkas med en Sapfokeps?

De tolkningar Vulovic för fram i sin bok är sällan obekanta för litteraturvetaren eller historikern. Ingen Pindarosforskare skulle direkt förneka att denne skrev propaganda för sina beställare. Men en princip som Vulovic anammat är Elluls: ”Ineffective propaganda is no propaganda.” (Cit. på s. 27.) Som propaganda betraktade har Pindaros epinikier i dag begränsad effekt. Få som läser det andra olympiska odet utvecklar några särskilda sympatier för Theron av Akragas. Vi kan alltså välja mellan att läsa dikten som propaganda eller som något annat. Det renodlade propagandaperspektivet ger i varje fall många intressanta tankar, att nyansera eller vidareutveckla. Jimmy Vulovic har gjort en viktig insats genom att som få inom svensk litteraturvetenskap visa på värdet av denna läsart.

Thomas Sjösvärd

Anna Williams, *Diktard hjärtat. Lotten von Kramers litteraturliv*. Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2022.

Det senaste decenniet har en strid ström av svenska biografier om både världsberömda och relativt okända författarskap publicerats. I de senare fallen kan biografierna innebära den enskilt största forskningsinsatsen om personen och bidra med nya infallsvinklar på både författarskapet och perioden. Det gäller inte minst flera kvinnliga författare från 1800- och det tidiga 1900-talet, som exempelvis Alfhild Agrell och Frida Stéenhoff. Här har biografierna bidragit till att såväl tydliggöra det sociala